

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
V 2014 10
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

ЈЕВРЕЈСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Апстракт: *Хајим С. Давичо (1854–1916), рођен у иоротици која је две стотине година живела у Београду, био је утицајна личност у српском политичком животу и зачетник јеврејске књижевности на српском језику. У збирци ирича Са Јалије (1898) он описује животи јеврејске заједнице настале на левој обали Дунава и указује на контрасте и неке додирне тачке јеврејској и српској културној наслеђа. Исак Самоковлија (1889–1950), рођен у Горажду, дипломирао је медицину у Бечу и радио као лекар у Горажду, Фојници и Сарајеву. У својим најбољим иричама „Рафина авлија“ и „Симха“ писао је о њиховим судбинама сиромашних јеврејских Сефарда у Сарајеву. Жак Конфино (1892–1975), војни лекар у српској војсци за време Првој светској рати, немачки заробљеник у Другом светском рату, описује често с хумористичким иризуцима због и незбог из свакодневне животи Јевреја у Лесковцу у својим збиркама ирича Моји општинари (1934) и Лица и наличја (1936). У збирци ирича 100 година – 90 гроша (1952) он обрађује и тему њихове језичке асимилације Јевреја у Лесковцу. Традиција јеврејске књижевности на српском језику долази до пуно изражаја у делима савремених писаца као што су: Иван Ивањи, Давид Албахари и Елиезер Пајо.*

Кључне речи: *јеврејски, српски, традиција, ириче.*

1. Увод

Можда никада ниједна култура није сачувала у толикој мери своје јединство и у исти мах остварила нове разнолике домете у сусретима са другим културама као јеврејске традиције у свом несавладивом дугом трајању, развоју, расулу и дутању по најудаљенијим деловима света. У том широком и разноликом оквиру значајна је и потребна историја јеврејског постојавања и културе у балканским просторима која почиње у првим вековима после Христа, поприма широке размере после прогона Јевреја из Шпаније у 15. веку и насељавања у Отоманском царству током 16. и 17. века. Од тих времена готово до данашњих дана различити аспекти те историјске и културне драме интензивно се одигравају и у српским просторима, па и у књижевности на српском језику као што је показао Предраг Палавестра у својој обухватној студији *Јеврејски писци у српској књижевности*.¹ У

тој културној драми посебно су занимљиви различити облици дозивања јеврејских и српских традиција у српској приповедачкој прози у току 19. и 20. века. У том дозивању огледају се контрасти у сусретима различитих култура, каткад у знаку неспоразума, чешће у узајамном прожимању и разумевању у свакодневном животу. Поред тога, ти сусрети уметнички живе и као значајни споменици неким увелико ишчезлим, данас тек понегде живим световима уметничке речи.

2. Хајим Давичо

Као зачетник тог огранка јеврејске књижевности на српском језику најчешће се помиње донедавно занемарени и готово забо-

обухваћени су не само књижевни и културолошки него и историјски аспекти јеврејског присуства у српском окружењу од најстаријих времена до данашњих дана. Ова студија објављена је и на енглеском језику: Predrag Palavestra, *Jewish Writers in Serbian Literature*, translated by George Nikolić, ASWA (The Association of Serbian Writers Abroad; London) & PEN (PEN centar, Beograd), 2003.

¹ У овој студији, објављеној у издању Института за књижевност и уметност у Београду 1998. године,

рављени приповедач Хајим С. Давичо (1854–1916). Рођен у „јеврејској махали на дунавској Јалији испод Дорћола“, ² био је потомак јеврејске породице која је две стотине година живела у Београду. Као „угледан Јеврејин међу српским масонима најпре је био српски конзул у Будимпешти и у Трсту, потом начелник у министарствима иностраних дела, правде, финансија и просвете, а затим српски привредни представник у Немачкој и минхенски дописник „Трговинског гласника““. ³ Био је и један од оснивача Српске књижевно-уметничке заједнице, а у том првом српском стручном удружењу књижевника и уметника обављао је 1892. године и дужност благајника.

Свој први књижевни текст о животу Јевреја на Дорћолу и у насељу уз Дунав објавио је у двадесет осмој књизи часописа *Ойлаубина* под насловом „Слике из јеврејског живота на Јалији београдској“ 1881. године. Збирка приповедака *Са Јалије* објављена му је у Београду 1898, а поуздан избор његовог прозног стваралаштва приредио је недавно Васа Павковић под насловом *Приче са Јалије*. ⁴ Као зачетник традиције коју ће касније неговати Исак Самоковлија, Жак Конфино, и други, Хајим Давичо је наишао на подршку српске критике и читалачке публике. С друге стране, он је повремено био изложен оштрој критици јеврејских традиционалиста, као, на пример, кад је био нападнут од „анонимне групе београдских Јевреја“ због „наводне увреде јеврејског бића и идентитета“ на самом почетку 20. века. ⁵ У том контексту занимљиво је, као што истиче Васа Павковић у свом предговору избору Давичове прозе, да је „појава механичке културе на Јалији“ била за овог писца знак да „неповратно нестаје, чили, губи се у забраву“ све оно што је он „видео и запамтио у детињству“, те да су управо „носталгија, страх од заборава

прошлости, живост сећања на минуло“ били основни извори „укупног приповедаштва Хајима С. Давича“. ⁶

Понешто нам о томе – па и о угрожености јеврејске културе и цивилизације у новијим временима – наговештава и први објављени Давичов прозни текст у којем он указује на претњу коју представља нови, механички начин прављења традиционалног бесквасног празничког хлеба за старе јеврејске обичаје. Наиме, за разлику од времена његовог детињства, у његовим зрелим годинама механички произведени бесквасни хлебови за Пасху („маце“) купују се и испоручују готови, те тако гасе ватре у кућама, као и девојачке песме које су се певале док су се такви хлебови месили. ⁷ Занимљиво је у том оквиру и пишчево сећање на очев позив свима гладнима да се послуже бесквасним хлебом јер су га таквог „наши праоци јели у Мисиру“. ⁸ Као и евокација свега оног што се приликом тог празника налазило пред домаћином на великом послужавнику: „чудновата смеса од бадема, јабука и цимета“ као „амблем глинe, креча и цигаља, што Јевреји прављаху као робови мисирских фарауна, зидајући им горостасне пирамиде и тврде градове“; „сирће, празилук, рен, лађуга и першун“ као „символ беде и горчине ропства“; „црно вино“ које „подсећа на јеврејску крв у чијим се потоцима купаху Фараони“. ⁹ А у том сећању је и евокација тропара који се следећег дана пева као ода преласку преко Црвеног мора и звучно се таласа од маварских до других музичких сазвучја „као да прича живо и узбуђено чудновати спас кухних робова“. ¹⁰ Дирљива актуелност тих сећања потиче и отуд што се можемо и данас запитати да ли се ишта – изузев облика суровости и пошаста, односно њиховог механичког „напретка“ – у том погледу значајније променило за Јевреје (као и за неке друге народе) у двадесетом веку, у

² Предраг Палавестра, *Јеврејски њисци у српској књижевности*, стр. 87.

³ *Истио*, стр. 88.

⁴ Хајим С. Давичо, *Приче са Јалије*, приредио Васа Павковић, Центар за стваралаштво младих, Београд, 2000.

⁵ Видети Предраг Палавестра, *Јеврејски њисци у српској књижевности*, стр. 196.

⁶ Васа Павковић, „Предговор – Приповедач Хајим С. Давичо“, *Приче са Јалије*, стр. 9.

⁷ Видети Хајим С. Давичо, „Слике из јеврејског живота на Јалији београдској“, *Приче са Јалије*, стр. 22.

⁸ *Истио*, стр. 24.

⁹ *Истио*.

¹⁰ *Истио*, стр. 25.

којем је побијено више људи у ратовима него у свим претходним вековима заједно?

С друге стране, свеколико шаренило једне животне средине огледа се и у Давичовој евокацији другачијих призора – као што су слике празнички одевених девојака која шетају после доручка и којима се из очију чита „да жуде за јабуком и прстеном“, девојака које толико засењују пролазнике „својим жарким погледом“ да би човек пре „полудео“ него што би успео да опише њихову привлачност!¹¹ А ту су и момци који обигравају око неких кућа „као копци око голубињака“, људи који „остављају велике и важне послове“ и жене које се „не ките“ и не раде, „него се само шетају крај Дунава или врше провадацилук“.¹² Те Давичове личне евокације етнички бојених успомена на детињство живе и у другим причама као живописна завичајна литература, посебно у контексту јеврејских историјских судбина. Рецимо, када он прича о наличјима патријархата, о трагичним судбинама девојака које родитељи без питања утерују у неприхватајиве бракове, описујући у исти мах и разговоре старијих Јевреја „о чудноватој судбини народа“, док „невина деца“ пуштају по Дорћолу „змајеве са фењерима“, тако да од „њиховог кикотања и весела одјекиваху аде и карабурмска брда“.¹³ Овакве и сличне евокације обичних животних слика уткане су често у древне обичаје и историјске драме, у којима оне живе снажније од Давичовог повременог, каткад сентименталног, па и мелодраматичног расподела личних несрећа у патријархалном амбијенту.

Најзад, понегде се у овим причама нагавештавају и додирне тачке јеврејске и српске историјске судбине, као и њиховог митског поимања. Тако, рецимо, Давичо напомиње да су Јевреји очајнички залудно бранили опседнути Јерусалим у таквим мукама да „људи падаху изнурени глађу као помором кошени“, док „матере клаху свој рођени пород да угасе поамну жеђ“ у часовима у којима ипак нико није ни „помислио на предају!“¹⁴ А своје тра-

диционалне вредности Јевреји су сачували и после пораза упркос томе, а можда помало и зато, што су живели „међу туђим народима“ којима нису „били драги“.¹⁵ Ту чврстину својих културолошких опредељења Јевреји не дугују својој „надземној непогрешивости“ него „постојаности“, оном „духу, који не уме да се погађа са временом“.¹⁶ А управо захваљујући тој постојаности Мојсије би, када би „сишао са горе хоревске“ на Дорћолу нашао Јевреје „онакве какве их је његова ђенијална вајарска рука истесала“.¹⁷

Истина, то данас више на Дорћолу не би било остварљиво, али те речи остају знамените као Давичова шира порука Јеврејима, а можда и Србима које у овом исказу Давичо вероватно није имао непосредно у виду. Али оне ипак сведоче и о дубљим Давичовим сасећањима са историјом српског народа која понегде у овим причама долазе и до експлицитног изражаја – као, на пример, када он говори о времену када се „после великих пораза и несрећа“ окренула „срећа на страну српског оружја“ па су се српске заставе залепршале „на бедемима нишког града“.¹⁸ А зар се то сасећање још јасније не назире када он говори о оном појасу дорћолских „честитих људи, пуних вере у Бога правде, који су у крвавим данима Београда са одушевљењем пригрлили свету борбу српског хероја Милоша против крволоштва Агаревог кота!“¹⁹ Укратко, поред историјских евокација јеврејских традиција на српском језику Хајим С. Давичо је у свом приповедању указао с пуно разумевања и на неке додирне тачке јеврејских и српских традиција.

3. Исак Самоковлија

Следећи и можда по свом повременом књижевном домету дотад најзначајнији јеврејски писац на српском језику Исак Самоковлија (1889–1950) дочарао је у својим најбољим

¹¹ *Истио*, стр. 26.

¹² *Истио*.

¹³ „Са Јалије“, *Приче са Јалије*, стр. 34.

¹⁴ „Науми“, *Приче са Јалије*, стр. 30.

¹⁵ „Буена“, *Приче са Јалије*, стр. 95.

¹⁶ „Луна“, *Приче са Јалије*, стр. 49.

¹⁷ *Истио*.

¹⁸ „Науми“, *Приче са Јалије*, стр. 49.

¹⁹ „Перла“, *Приче са Јалије*, стр. 69.

тренуцима раскошне слике судбина сиромашних сарајевских Сефарда. Те судбине у својим најдраматичнијим тренуцима постају полазишта свеколике људске муке и радости живљења – прижељкивања и зебње, осећајног треперења и дубоких посрнућа, заноса и разочарења. Рођен у Горажду у средини која је неговала обичаје и обреде древне јеврејске културе, Самоковлија је у току школовања у гимназији у Сарајеву почео да се бави књижевним радом. Затим је студирао медицину у Бечу, а по завршетку студија радио као лекар у Горажду, Фојници и Сарајеву, а његов књижевни таленат је запажен 1927. када је у *Српском књижевном гласнику* објавио приповетку „Рафина авлија“.

Та приповетка показује основно обележје Самоковлијина стваралаштва – дубоку усредсређеност на животне путеве и судбине сиромашног јеврејског живља. Сиромаштво на граници глади, или бар неминовне комшијске испомоћи у прехрани, бауљање главног јунака на граници живота уз Бјелаве од чесме до чесме, слика авлије као његовог културолошки омеђеног света – све су то битни елементи драматике Самоковлијиног приповедања. За главног јунака већ од прве реченице његова немоћ – а она се призива као свељудска категорија – представља „баш оно чега се највише бојао“.²⁰ Стара служавка, која му код прве чесме додаје ибрик да се напије воде, осећа потребу да га самилосно заваарава – она му каже: „није то ништа“, а затим у самозаваравању помишља да Рафина немоћ долази „од сиромашне хране“ и додаје му „нешто замотано у папир“.²¹ Кад дође кући и размота тај папир, стари Рафо, који се толико „зажелео тих жутих масних колачића од мозга и жуманцета“, „не могаше их ни окусити“.²²

И на сваком следећем кораку приповедање је елементарно, али као и многе старо-

заветне приче, има свој универзални, космоички призив као драма свеколиког живота на земљи. Рафо се моли Богу јер зна шта значи кад у његовим годинама тежина сиђе у ноге, а његова бучна комшиница Лија сва се претвара у шапат кад му нуди лимуну. Он нема снаге ни да прими ни да одбије понуду, јер чује што никад дотад није слушао – како се додирује лишће на дуду. У исти мах он се сећа кобне ноћи у кафани кад је неки цреввар причао како је он, Рафо, прави светац, како благосиља име божије и кад попије чашу воде, али, ето, неки имућни копилани су га „осигурали“, кладили се у његову смрт у року од годину дана, да би згрнули коју форинту! А та смрт долази корак по корак, као убоди ножа, уз размишљања о светој књизи у којој се сваке Нове године записује шта је коме суђено. Та размишљања теку уз живе успомене: како је за ручак од посног граха пошао на занат код једног јорганице, како је после мајчине смрти осећао неко задовољство да измишља да је „лагао, убијао, палио“²³ и признаје друге тешке грехе на које ни у сну није помишљао. Штавише, он помишља и како је уживао да се тада удара песницом у груди, како му се кичма заувек савила над јорганима, како је продавао молитвенике, а онда живео као просјак, стајао на крају службе крај врата да му уделе милостињу, а затим заносно жвакао врућ сомун који је од те милостиње могао да купи. У свим тим противречностима збивања и осећања, он се на крају пита зашто га је снашло пробадање у костима, хропће и стреса се у заносу молитве до смрти, а на крају се ипак смири тако да нико ни не примети кад он умре – само авлија остаје пушта и у њој нестаје задаха од свећа. Та драматика најобичнијих појединости уздигнутих до метафора и старозаветних симбола изузетно је снажно дошла до изражаја у овој Самоковлијиној причи.

У његовој онајбољој причи „Симха“ старозаветна метафоризација стварности је тек полазна тачка за велику игру завааравања и самозаваравања у људском животу. Сви елементи Самоковлијиног приповедачког света

²⁰ Исак Самоковлија, „Рафина авлија“, *Приповијетке*, избор и предговор Скендер Куленовић, Српска књижевност у сто књига, Матица српска – Српска књижевно задруга, Нови Сад – Београд, 1978, стр. 165.

²¹ *Исфо*.

²² *Исфо*.

²³ *Исфо*, стр. 173.

су опет ту, на окупу, као слике сефардске сиротиње која до неба вапи за неким другим светом. Али поред њих овде је и некакво, ма колико варљиво, небо – отуд и поднаслов: „Прича о радосћима“. Као и толики други јунаци Самоковлијиних прича Рафаел Мачоро и његов први сусед лимар Санто су „робови свог посла“, којима је сва радост радног дана да заједно попију кафу, попуше цигарету и мало исправе „своја погрбљена леђа“.²⁴ А Мачору ће још и да засјају очи кад помисли како ће му Санто похвалити рад кад добије своје поправљене ципеле. А кад једног дана зраке сунца падну кроз прозорче у његову радњу, као да његовом миљу нема краја. Па кад још као удовац коме је болешљива жена умрла, угледа Симху, која је већ годинама била служавка код имућног газде Данијела и петком му доносила ручак, Рафаел Мачоро је пресрећан, уверен да се она у пролазу смешка њему, а не Лијачи, сину суседног лимара Санте. Стицајем варљивих околности он ће поврх свега још и да поверује да ће Симха бити за њега испрошена, па тада заносу његових жеља, које су се „дубоко укоријениле у његову душу“,²⁵ као да нема краја. У том заносу он се понекад присети и своје умрле жене Луне – мршаве и болешљиве, с којом је штошта пропатио – и све више слути срећу која га ту негде, иза ћошка, чека са Симхом, која ће унети лето, са својим бехаром и шареним цвећем, у његову кућу, и њему и његовој кћеркици Стреји, и чије ће „руке да растјерају сву тугу и биједу“²⁶ која је дотад у њој владала. Његови љубавни заноси, уз сталну пратњу сунца, драге кћеркице и процвата природе, дати су у ткању исто тако убедљиво, непосредно и метафорички, као и јад и беда његовог ранијег живота. А кад му његов озарени комшија долази са радосном вешћу да је Симха испрошена, он ће у први мах да се обрадује, док не схвати да она није испрошена за њега него за Сантиног сина Лијачу. У том тренутку он „онако мокрих, сјајних очију луђачки буљи у лимара Санту“,²⁷

а затим се „у све кутиће Лимарске улице увлачио мрак“.²⁸ У том тренутку, док му руке леже у крилу, он буљи у врата своје радње, а негде далеко од шара и фржева у њеним даскама указује му се његова покојна жена Луна. Она га гледа „својим тужним и напаћеним очима“ док он у њеном шапату осећа да се „огласила душа која га много жали“.²⁹ Можда ни у једној другој од својих приповедака Самоковлија није тако убедљиво, у сићушним појединостима свакодневног живота расветлио тако дубоке парадоксе варки и самозаваравања неминовних, чак и као извор макар пролазних радости, у људском животу.

4. Жак Конфино

На сасвим други начин о неким карактеристикама јеврејског живља у Лесковцу и јужној Србији говори Жак Конфино (1892–1975). Као потомак јеврејских придошлица из Солуна, рођен у једној од сиромашних сефардских породица у Лесковцу, студирао је медицину у Бечу (1910–1914), у Првом светском рату служио прво као лекар помоћник у Лесковцу и Ваљеву, а затим као шеф војне амбуланте у Тирокастри у Албанији. Завршио је студије медицине у Берну (1916–1918) и убрзо затим стигао на Крф, где је радио као лекар у војној болници. После рата радио је као лекар у Лесковцу (1920–1936), а затим у Београду. Други светски рат провео је као заробљеник у Италији, а у новембру 1944. постављен је за шефа војне амбуланте у Београду, где је радио као лекар после демобилизације 1945. до пензионисања 1953. Захваљујући свом пореклу и позиву непосредно је упознао живот разноликог света у свом окружењу, о чему је писао у својим приповеткама, романима и драмским текстовима, често с призвучима хумора у обради тема из свакодневног живота.

У својој првој збирци цртица и кратких прича *Моји ојштинари* (1934) описује уобичајене, али каткад и необичне згоде и незгоде у преживљавању малобројних Јевреја у Лесковцу. Пошто је тај јеврејски круг бројао само „18

²⁴ „Симха“, *Приповијестике*, стр. 231.

²⁵ *Истио*, стр. 241.

²⁶ *Истио*, стр. 263.

²⁷ *Истио*, стр. 263.

²⁸ *Истио*, стр. 264.

²⁹ *Истио*.

мушких, пунолетних, општинара“,³⁰ они су се свакојако морали сналазити у свом чудном окружењу. Тако је, на пример, велику пометњу донео лесковачким Јеврејима закон у вези са Савезом вероисповедних општина, који је у стотину и тридесет параграфа прописивао, између осталог, да у општинске одборе не могу да се бирају људи у узајамном сродству. Стога су јеврејски општинари, готово сви ближи или даљи рођаци, морали да се одрекну узајамног сродства, тако да ни очеви и синови, па ни браћа, нису више били ни у каквом роду: „Али шта то мари? Главно је да су наша нова правила остала неповређена.“³¹

У сличном лаком, каткад и површном, често и помало подсмешљивом духу Конфино описује и незгоде јеврејске деце којој у виду социјалне помоћи улажују уџбенике из претходне школске године. Писци уџбеника се, да боме, труде, из очигледних разлога, да им свако издање буде малчице другачије да би представљало темељнији и „савременији“ приступ старој проблемативи. Тако, на пример, Вардарска бановина у новом уџбенику добија неколико страница више него у претходном – упркос томе што у природи није порасла!³² А кад једна девојчица горко плаче што је од благајника Социјалне помоћи добила застарео земљопис, иако је она другом детету уступила своје половне, али важеће школске уџбенике, њен отац то доживљава као огромну неправду. А када се нешто слично деси и његовом сину, отац ће да тресне на сто неодговарајуће дечије уџбенике, изгрди благајника и каже му „да он пљује на целу ту социјалну помоћ, и на тог њеног благајника“, те да ће му још и „показати ко је Узијел Кависон“!³³

У сличном светлу траженог хумора описана је и појава неког локалног, хришћанског пекара који продаје и гласно рекламира „јеврејска јаја“ – што дотадашњем продавцу тих јаја, Јеврејину, пада теже него да је чуо да се негде „нуде на продају јеврејске главе или јевреј-

ске коже“.³⁴ У том духу описане су и комичне заврзламе око захтева среског начелника да јеврејска исповедна општина одреди свог делегата који ће одржати говор на Видовдан. Тај проблем се ипак срећно решава предлогом једног њеног члана да замоле неког његовог знанца из Параћина да обави ту дужност, с обзиром на то да он тим поводом већ десет година држи исти говор у Параћину. А кад још тај знанац прихвати понуђену част, онда лесковачки Сефарди осећају да су „пребринули ту бригу“ не само за следећи Видовдан него и „за десет наредних година“.³⁵

У понајбољој међу тим цртицама и причама под насловом „Лептир“ реч је о младачком, сваки пут „смртоносном“,³⁶ али у исти мах и непрестаном Мошином заљубљивању у неку девојку. Наиме, чим Моша почне да прича некој другој девојци о својој избезумљујућој љубави која је на дневном реду, у том тренутку он се готово по правилу заљубљује у своју слушатељицу и то опет на такав начин да изгледа да „сва васиона, са сунцем, звездама и осталим намештајем у њој постоји само због тога, да буде декор тој великој љубави“³⁷ – месец да и не и помињемо, јер је већ „одавно [...] познато“ „да месец иде на руку млађарији“.³⁸ Пошто Конфинове приче, за разлику од Самоковлијиних, остају у знаку једне мање или више смешне садашњости, без њених дубљих прожимања и сусрета с духовним наслеђем прошлости, није можда чудно ни што се иста прича понекад понавља у две различите верзије. Тако су „Наши коледари“, кратка прича из збирке *Моји ојштинари*, послужили као основа касније опширније обраде исте теме, у причи „Данко с дружином иде у Коледаре“. У тој „новој“ причи, објављеној 1952. у збирци *100 година – 90 њроша*, Конфино је променио имена главних јунака, али је задржао низ готово истоветних страница и одељака.³⁹

³⁴ „Једно страшно издајство“, *Моји ојштинари*, стр. 49.

³⁵ „Око видовданског говора“, *Моји ојштинари*, стр. 86.

³⁶ „Лептир“, *Моји ојштинари*, стр. 144.

³⁷ *Исто*.

³⁸ *Исто*, стр. 145.

³⁹ То сасвим јасно показује поређење „Наших коледара“ (*Моји ојштинари*, стр. 135–141) са причом „Данко с

³⁰ Жак Конфино, „Укидање сродства“, *Моји ојштинари*, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 16.

³¹ *Исто*, стр. 18.

³² Видети „Социјална Помоћ“, *Моји ојштинари*, стр. 40.

³³ *Исто*, стр. 41.

У збирци прича *Лица и наличја* (1936) такође се описују ситне згоде и незгоде које илуструју шаљиве стране маловарошког живота. Тако је, на пример, у причи „Једна афера“ описан маловарошки правосудни каламбур када је неки адвокат покренуо судски процес против једног свог суграђанина оптужујући га да му је украо мачку! „Необично огорчени“ судски процес поделио је целу „чаршију у два табора“, а „разбуктале страсти“ су достигле врхунац кад се установило да је тужилац пропустио да „документује“ да ли је у питању мачка или мачак,⁴⁰ па су морали бити позвани вештаци да реше то питање. На крају ипак је „победила правда“ и „Суд“ је решио да адвокату као тужитељу преда мачку „на уживање“, а одбрана је морала „да плати трошкове за мачкин пансион и за расправу пред Судом“.⁴¹ У сличном сатиричном тону прича „Благоје Цивцан, народни добротвор“ описује грамзивог богаташа, који ће изићи на глас као општински добротвор захваљујући тестаменту који ће на време поцепати.

С друге стране, у причи „Коце, наш поштар“ дочаран је лик ревносног службеника који настоји да унесе неки људски смисао у свој досадни посао и свеколику маловарошку успаваност. Он саучествује у радости оних којима доноси неке лепе вести, а теши оне којима неко њима драг све чешће заборавља да пише, настојећи да брани углед свог звања говорећи им да писма нису у путу изгубљена, као што су они склони да верују. Тако он долази у сукоб с „Мадам Милан Јовановић“, удовицом „пок. индустријалца Милана Јовановића“,⁴² која је после мужевљеве смрти због полова принуђена да остане „у овом нашем, српском Лесковцу, на Ветерници и крај Мораве“,⁴³ па јој не преостаје ништа друго него да криви локалну пошту што је њени завичајни пријатељи све више заборављају. Зато она у

доброћудном поштару гледа оличење свих мана „сербске“ поште,⁴⁴ а његов једини плен у тој неравноправној борби остају њени крици („terrible, scandaleux, quel horreur“), које и он сам користи у свом говору, када успе да се распита, не увек баш поуздано, за њихово значење.⁴⁵ У осталим причама скромнијег домета описују се догоровштине једног добошара и фењерције, перипетије око избора почасног грађанина, проблеми калдрмисања улице која води до школе коју је подигао неки добротвор, „надгласавање“ комшија у слушању емисија на тек купљеним радио-апаратима и други поводи којескаквих маловарошких зађевица. Изузетак је у том погледу прича о сукобима између једног Српчета и Јеврејчета, на потки традиционалних културолошких предрасуда и клишеја, под насловом „Један погром“. Она је послужила, опет с промењеним именима главних јунака, али често с истоветним или тек незнатно промењеним текстом, као основа за причу „Данково страдање за веру прађедовску“ у каснијој збирци *100 година – 90 њроша*.

Најзад, и основна радња различитих прича у збирци *100 година – 90 њроша* углавном је смештена у малограђанску средину у провинцијском амбијенту Лесковца. Тако је, на пример, слика једног полењог и ведрога јеврејског лимара дата у хумористичком тону његовог изговарања да нема довољно капитала за свој рад и призивања Бога на јеврејско-шпанском језику као онога „чије је име благословено“, али у молитви која не тражи „да крене посао“ него да Бог „учини неко чудо“ за њега.⁴⁶ Снобизам његове супруге Булисе дат је у сликама њених београдских друштвених висина с којих она гледа на своју околину, с обзиром на то да је она „испекла“ свој шнајдерски „занат код чувене Шосбергеровице“, у „првом салону“ у Београду, а затим провела још две године на „Институту“, да би после тога, „толико школована“, дошла „у Лесковац“ као

дружином иде у коледаре“ (*100 година – 90 њроша*, Ново покољење, Београд, 1952, стр. 60–70).

⁴⁰ Жак Конфино, „Једна афера“, *Лица и наличја*, Геца Кон, Београд, 1936, стр. 8

⁴¹ *Истио*, стр. 10.

⁴² „Коца, наш поштар“, *Лица и наличја*, стр. 21.

⁴³ *Истио*, стр. 23.

⁴⁴ *Истио*, стр. 20.

⁴⁵ *Истио*, стр. 22, 23.

⁴⁶ Жак Конфино, „Чика Натан, тенекиција и еснаф-човек“, *100 година – 90 њроша*, Ново покољење, Београд, 1952, стр. 14.

„ћораву паланку“.⁴⁷ У свечаној прилици када она припрема десет својих „ученица – изучених или на учењу“ – да се фотографишу и овековече у њеном лесковачком „салону“ с „двe с и н г е р к е машине“,⁴⁸ она је толико понесена да јој више није стало ни да јој се фотограф диви – „лице јој је озарено“ и само може да уздахне: „Ах, тамо у Београду!“⁴⁹

У другим причама низ различитих мотива такође је дат у знаку благог, а често и благородног, хумора. Тако, на пример, у причи „Данко и други шпекуланти“ приповедач нам се жали да је Јевреје ваљало тражити у њиховој „рођеној“ махали, јер иако су у њој били и храм и школа, „назив за тај крај „ла мале“ (јеврејска махала) никад није био прихваћен и озваничен“.⁵⁰ У тој причи занимљиво је и да је Жика добио двојку из српског чим је пошао у гимназију, зато што је „друговао са јеврејском децом“.⁵¹ Такође је карактеристично да су српска деца добацивала понешто безазлено на јеврејском језику одраслим Јеврејима, а када би се они окренули, онда би им се смејала. А када Данило, као јеврејско дете, украде новац из касице јеврејског храма – тачно онолико колико је изгубио на крајцарицама – и то изазива претежно хумористичке коментаре. Његова поносна мајка Булиса, која се дичила „својим“ Београдом, наводи тим поводом јеврејску пословицу „јеврејско дете што старије, тим горе“,⁵² док се отац Натан, бадавација и лимар, смешка на ту згоду и говори Булиси да се она доста нарадила у животу, па кад већ имају тако вештог сина, моћи ће лепо да живе све док син не оде на робију, а онда да га лепо обилазе, јер, на крају крајева, „и робија је за људе, брате“.⁵³ У знаку таквог хумора Данко неће ни приликом обреда покајања пољубити попа у руку, тешећи се да то ипак није био грех

против Бога, јер је новац био поповски, а не божји: „Шта ће Богу паре?“⁵⁴

Најзад, неизбежна, бар делимична асимилација јеврејских „малих етничких острвца“ у српским срединама,⁵⁵ назначена је у разним облицима у причи „Данко са дружином иде у Коледаре“. Прво, као слика младог нараштаја који је свој језик све слабије разумевао, јер су „младе мајке почеле [...] деци да говоре српски“, тако да би „шпањолски [...] понеко дете тек доучило“.⁵⁶ Затим су и дечија имена почела да се посрбљавају, а ускоро се и Данко „за Пурим маскирао као Милош Обилић“.⁵⁷ Штавише, процес асимилације узима дубљег маха у наизглед безазленим дечијим играма, када се три „мала Јеврејчића“ с Данком на челу укључе у коледарско обилажење слављеника о Божићу. Заједно са Српчићима они се лепо проводе улазећи „у хришћанске домове и дворишта“.⁵⁸ Тако они у потпуности савладавају коледарске пригодне песме и обичаје, да би затим ту исту игру, као „прве јеврејске коледаре“ поновили, с извесним комичним јеврејским модификацијама, похађајући јеврејске домове о Новој години. Захваљујући тим модификацијама, а понекад и неразумевању старословенског код јеврејских домаћица, они су понегде лепо примљени и даровани, иако ће на крају доћи до дечачке неслоге приликом поделе плена који се састојао од „једног динара, два стопарца“ и „две коцке шећера“.⁵⁹ Пошто ће Данко као цар Ирод узети динар, Уриел као први Мудрац са Истока два стопарца, најмлађи дечак, као његов следбеник, опсоваће њима обојици „све што треба“ јер су за њега остале само две коцке шећера.⁶⁰ Верске и националне зајевеице сведене су у оквире дечачких згода и несташлука и у причи „Данково страдање за веру праћедовску“ у којој ће се на Данка окомити његов школски другар Цилко Зајац, као

⁴⁷ Жак Конфино, „Други еснаф-човек: госпа Булиса“, *100 година – 90 гроша*, стр. 24.

⁴⁸ *Истио*, стр. 18, 19.

⁴⁹ *Истио*, стр. 25.

⁵⁰ „Данко и други шпекуланти“, *100 година – 90 гроша*, стр. 36.

⁵¹ *Истио*, стр. 38.

⁵² *Истио*, стр. 45.

⁵³ *Истио*, стр. 47.

⁵⁴ *Истио*, стр. 58.

⁵⁵ „Данко са дружином иде у Коледаре“, *100 година – 90 гроша*, стр. 61.

⁵⁶ *Истио*.

⁵⁷ *Истио*.

⁵⁸ *Истио*, стр. 63.

⁵⁹ *Истио*, стр. 68.

⁶⁰ *Истио*.

некакав осиони Срђа Злопоглеђа, да би на крају њих двојица постали блиски пријатељи када Цилко почне да преписује школске задатке од Данка.

Међутим, сви ти Данкови дечачки несташлуци добијају потресан призив у необичном обрту његовог трагичног краја у једној од завршних прича у циклусу „Са згаришта“. У тој причи реч је о масовном нацистичком стрељању талаца, „свечаном чину“ у којем се за три Немца мора стрељати тачно шест стотина људи у Србији – „ни један ни више, ни један мање“, јер то би „наудило добром гласу и високом угледу“ немачке „педантерије и тачности!“⁶¹ У тој причи негда безазлени Данко залуд користи своје несташлуке у напору да побегне од Немаца, па се затим херојски држи кад је ухваћен од својих целата и на прагу смрти виче: „Доле Хитлер!“⁶² Укратко, Конфиново хумористички обасјано дочаравање дечијег и често детињастог слагања и кошкања Јевреја и Срба у њиховом тугаљивом маловарошком и претежно сиромашком окружењу, с великим сујетама и малим могућностима, уз повремену призив претње асимилације у новим срединама, занимљиво је као историјска дечија сликовница с трагичном завршном сликом и веома разноликим књижевним дометима, узлетима и падовима.

5. Закључак

Целовито гледано јеврејска књижевност на српском језику до Другог светског рата на својим врхунцима снажно је културолошки обележена својим духовним наслеђем, старозаветним казивањем обичних прича о обичним људима, а често и обасјана дубоким, катакд тек потмулим метафоричким, свечовечанским зрачењем. Готово по правилу то су приче о јеврејској, сефардској сиротињи, историјски веома значајне и по томе што се већ на својим првим корацима, у прози Хаима Давича, катакд и веома живописно дозивају с карактеристичним видовима махалског, дорћолског живота у јеврејским срединама. У Самоковли-

јиним стваралаштву то дозивање већ добија у „Рафиној авлији“ и „Симхи“ снажно наглашена јеврејска обележја у својој реалистичкој равни одакле се заправо отварају метафизички хоризонти великих књижевних подухвата. Проза Жака Конфина је живахна, претежно хумористичка сликовница неких облика јеврејског живота у србијанској провинцији, у којој се у оквиру безазлених дечијих игара и несташлука, назначују и неки не баш тако навини облици асимилације јеврејске културе у њено непосредно заокружење. Али пун процват јеврејске књижевности на српском језику биће обележен трагичним путевима јеврејских судбина у Другом светском рату у неким занимљивим делима Ивана Ивањија, смештеним у војвођанско и бечко окружење половином 20. века, у претежно „емигрантским“ романима Давида Албахарија, значајним делом измештеним у канадско географско и културно подручје, као и у изузетно живописним прозама Елиезера Папе, повезаних с јеврејским постојбинама, селидбама и просторима од Вавилона и Израела до Шпаније и Босне.

Литература

1. Давичо, Хајим С. (2000), *Приче са Јалије*, приредио Васа Павковић, Београд: Центар за стваралаштво младих.
2. Конфино, Жак (1936), *Лица и наличја*, Београд: Геца Кон.
3. Конфино, Жак (1934), *Моји ојшћинари*, Београд: Геца Кон.
4. Конфино, Жак (1952), *100 година – 90 љроша*, Београд: Ново покољење.
5. Павковић, Васа (2000), „Предговор – Приповедач Хајим С. Давичо“, Хајим С. Давичо, *Приче са Јалије*, приредио Васа Павковић, Београд: Центар за стваралаштво младих.
6. Палавестра, Предраг (1998), *Јеврејски љисци у српској књижевносћи*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
7. Palavestra, Predrag (2003), *Jewish Writers in Serbian Literature*, translated by George Nikolić, Београд–Лондон: ASWA (The

⁶¹ „Епилог“, стр. 190–191.

⁶² *Исћо*, стр. 191.

- Association of Serbian Writers Abroad; London) & PEN (PEN centar, Beograd).
8. Самоковлија, Исак (1952), *Лица и личности*, Београд: Ново покољење.
9. Самоковлија, Исак (1978), *Пријовијејке*, избор и предговор Скендер Куленовић, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевно задруга

JEWISH CULTURAL HERITAGE IN SERBIAN LITERARY TRADITION

Summary

Hajim S. Davičo (1854), born into a family which lived for two hundred years in Belgrade, was an influential figure in Serbian political life and the first Jewish writer in Serbian. In his collection of stories *From the Bank of the Danube* (*Sa Jalije*, 1898) he described the life of the Jewish community living below the Dorćol region on the left bank of the Danube, illustrating some contrasts and meeting points of the Serbian and the Jewish cultural heritage. Isak Samokovlija (1889–1950), born in Goražde, graduated in medical studies in Vienna and worked as a general practitioner in Goražde, Fojnica and Sarajevo. In his best short stories “Raphael’s Courtyard” and “Simha” he described moving personal fates of poor Sephardic Jews in Sarajevo. Žak Konfino (1892–1975) was a physician in the Serbian army during the First World War and a German war prisoner during the Second World. In his collections of short stories *My Fellow Townsmen* (1934) and *Both Sides* (1936) he described with humorous touches some unexpected turns in the personal lives of the Jewish population in Leskovac. In his short stories under the title *100 years – 90 Pennies* (1952) he wrote about the gradual linguistic assimilation of the Jewish population in Leskovac. The tradition of Jewish literature in Serbian finds its richest expression in the works of contemporary Jewish writers like Ivan Ivanji, David Albahari and Eliezer Papo.

svetakol@eunet.rs